

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ЖИТТЕЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку національної економіки, а також особливості формування ринкових відносин в Україні вимагають формування якісно нових структур і механізмів управління. Поняття “життєздатність підприємства” є складною економічною категорією, тож виникає необхідність в аналізі різноманітних підходів до визначення його змісту. Сутність поняття “життєздатність” як економічної категорії досліджено в наукових працях таких учених, як: У. Ешбі, І. Коломєйцев, Дж. Й. Лін, В. Мартиненко, А. Розумовський, Б. Хазов та ін. Однак, незважаючи на достатню кількість праць, присвячених трактуванню цього поняття, в основному, з боку економічної системи в цілому, недостатньо уваги приділено вивченню та визначенню сутності життєздатності саме підприємства, що й зумовило мету цього дослідження.

Життєздатність підприємства привертає увагу і практиків, і теоретиків. Визначення категорії “життєздатність” є об’єктом досліджень учених різних галузей наук. Як економічну категорію її розглядають як ефективність, якість менеджменту, стійкість функціонування й адаптивність.

Проведені дослідження дають підстави для висновку, що на сьогодні немає єдиного підходу до визначення змісту поняття “життєздатність підприємства”, ця категорія є недостатньо обґрунтованою в українській економічній літературі. Основними причинами цього можуть бути складність змісту цього поняття, різноманітність його смислових навантажень, а також множинність сфер його застосування (від біології до кібернетики).

Питання оптимальної упорядкованості й самоорганізації системи є ключовими в забезпеченні життєздатності. При виборі механізмів життєздатності суб’єкт господарювання не має можливості визначати їх ефективність шляхом спроб і помилок, тому що кожна з помилок може закінчитися банкрутством підприємства. Оптимальним варіантом є дії, рішення, прийняті на основі знань про внутрішній стан (властивості) системи, законів її розвитку [1].

Дж. Й. Лін у своєму дослідженні “Демістифікація китайської економіки” визначає життєздатність підприємства як “здатність підприємства без державної підтримки отримувати прийнятний нормальний прибуток в умовах відкритого вільного і конкурентного ринку”. Так, автор вважає “нормальним” прибуток, прийнятний у конкретному ринковому середовищі [2].

Визначення життєздатності підприємства як економічної категорії необхідно для встановлення критеріїв, за якими можна виявити, яке підприємство не є життєздатним, а відповідно, не отримує нормального

прибутку в конкурентному середовищі, навіть при грамотному внутрішньому менеджменті.

Незважаючи на те, що поняття “життєздатність” і “відносна перевага” мають тісний зв’язок, вони відображають різні аспекти діяльності підприємства: життєздатність підприємства акцентує увагу на прибутковості компанії, а відносна перевага – на конкурентоспроможності товару або послуг на відкритому ринку. Таким чином, сферою досліджень теорії життєздатності є підприємство, а теорії відносної переваги – галузь. Їх спільна риса – забезпечення економіки факторами виробництва, а відмінність полягає в орієнтації життєздатності як на відкрити, так і закрити економіку, тоді як відносна перевага орієнтується тільки на відкрити економіку.

Життєздатність підприємства – це складна економічна категорія, в якій перехрещується багато теоретичних і практичних аспектів. Серед головних з них – моніторинг та діагностика життєздатності промислових підприємств. Актуальність дослідження їх і життєздатності підприємства як економічної категорії посилюється в умовах мінливості зовнішнього середовища й кризової ситуації, для якої характерна фінансова політична нестабільність діяльності підприємства [3].

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає пояснення терміна “життєздатності” як здатності зберігати і підтримувати життя [4]. Разом з поняттям “життєздатність” багато тлумачних словників виділяють такі категорії, як “життєстійкість”, “життєзабезпечення”, “життєдіяльність”. Поняття “життєздатність” є міждисциплінарним і зустрічається в багатьох галузях науки. Життєздатність в органічній системі визначають як основний потенціал органічної системи, що забезпечує безперервність відтворення. Вона полягає в анатомо-фізіологічній потужності елементів системи, що беруть участь у надійності підтримки поточної рівноваги системи – середовища й ремонтантної здатності до повторного та багаторазового відновлення власних можливостей. Якщо виживання й мінливість – це відповідь на виклики зовнішнього середовища, то життєздатність – це, насамперед, відповідь на вимоги подолання технічних, морфофізіологічних складнощів структурної обмеженості організмів.

Дослідженню змісту поняття “життєздатність” присвячені праці В. Ешбі і К. Бравого, які розглядали життєздатність як систему, а А. Розумовський та Н. Азов – як умови життєздатності.

Сучасний розвиток теорії життєздатності в Україні відбувається на основі напрацювань двох наукових напрямів: під керівництвом члена-кореспондента НАН України, д.е.н., проф. Ю. Лисенка; під керівництвом д.е.н., проф. Л. Сергєєвої. Відмінності цих двох наукових напрямів розвитку теорії життєздатності полягають у сприйнятті теорії С. Біра як фундаменту теорії життєздатності. Так, відповідно до наукового напрямку вивчення теорії життєздатності Ю. Лисенка, життєздатність – це можливість функціонування економічної системи (ЕС) протягом необмеженого періоду часу в умовах дії збурюючих факторів при прийнятному рівні ефективності [5].

У межах свого дослідження В. Бондаренко визначає категорію “життєздатність підприємства” як стратегію підприємства, яка вибирається залежно від рівня життєздатності системи та спрямована на самостійне, довготривале існування в конкретному оточенні. Використання автором синергетичного підходу до аналізу концепції життєздатності дало змогу сформулювати гіпотезу про існування форм життєздатності підприємства: життєздатний розвиток, життєзабезпечення, життєзбереження [1].

Щодо підприємств досить чітко сформулював термін “життєздатність” В. П. Мартиненко в своїй монографії “Стратегія життєздатності підприємств промисловості”. Визначення “життєздатність” вказує на наявність у підприємств промисловості необхідного й достатнього потенціалу для подолання дисбалансу господарської системи та підтримки певного рівня господарської діяльності, щоб уникнути збитковості [6]. Також автор відокремлює основні компоненти життєздатності, такі як: платоспроможність, фінансова стійкість, ділова активність, інтенсивність використання ресурсів, конкурентоспроможність.

На сьогодні діяльність кожного підприємства промисловості залежить від макроекономічних і соціально-політичних процесів у світовому співтоваристві. Забезпечення життєздатності є актуальним і першочерговим завданням підприємств промисловості не тільки в період кризової ситуації в економіці країни, а й в інших ринкових умовах.

Концептуальні основи теорії життєздатності набувають розвитку в економічному сенсі. Увага дослідників була сконцентрована на підприємствах як економічних системах і розробці механізмів, за допомогою яких можна визначити життєздатність підприємств. Теоретичні дослідження зробили вагомий внесок у розвиток теорії життєздатності, а саме вирішення економічних проблем життєздатності підприємств.

Отже, сутність поняття “життєздатність підприємства” ми пропонуємо розуміти як здатність системи підтримувати існування з метою ефективної реалізації місії й бачення через комбінацію таких властивостей системи, як адаптивність і стійкість в існуючих умовах функціонування підприємства. Ключовими компонентами, на нашу думку, можна назвати стійкість і адаптивність. Їх загальні риси виражаються в орієнтації на зміни середовища.

Проте сучасний етап розвитку національної економіки, а також особливості формування ринкових відносин в Україні потребують формування якісно нових структур і механізмів управління. Неможливість адекватно реагувати на мінливі зовнішні умови функціонування через відсутність гнучких інструментів адаптивного управління спричинила такі умови, за яких більша частина національних промислових підприємств, застосовуючи традиційні схеми, не може функціонувати стабільно та потребує перегляду підходів для оцінювання й подальшого підтримання власної життєздатності. Зважаючи на те, що поняття “життєздатність підприємства” є складною економічною категорією, для якої характерна велика кількість різноманітних підходів до визначення змісту та процедури

оцінювання, виникає необхідність проведення узагальнення показників життєздатності промислових підприємств.

Питанням формування ефективних інструментів ідентифікації та забезпечення життєздатності соціально-економічної системи присвячені праці як українських, так і зарубіжних учених, зокрема Ст. Біра, М. Гузя, Ю. Лисенка, В. Тимохіна, Л. Сергєєвої, В. Шпілевського та ін. Питання, пов'язані із забезпеченням життєздатності промислових підприємств, перебувають у центрі уваги В. Бондаренко, С. Іващенко, В. Мартиненка та ін. Але наявність різних методичних підходів до визначення показників життєздатності промислового підприємства й рекомендацій щодо їх використання на практиці ускладнює процеси вибору найбільш раціональних методів оцінювання та забезпечення їх достовірності, що зумовлює необхідність дослідження існуючих підходів і подальшого узагальнення показників життєздатності промислового підприємства.

Уперше поняття “життєздатність” спробував визначити У. Ешбі у 1932 р., він вважав, що життєздатність є здатністю системи зберігати свої характеристики в заданих межах [7]. Деякі фахівці асоціювали із цим поняттям стабільність та стійкість, проте подальший розвиток концепції життєздатності довів фрагментарність відображення суті поняття життєздатності зазначеним асоціативним зв'язком.

Так, спираючись на наукові здобутки У. Ешбі, відомий учений Ст. Бір побудував формалізовану модель складної життєздатної системи (Viable System Model, VSM) [8]. Ст. Бір вважав, що життєздатна система (у вигляді VSM) має складатися із життєздатних підсистем і самостійно виконувати деякі специфічні функції, крім цього, Ст. Бір за допомогою VSM вирішував завдання підвищення якості управління організацією як умови її життєздатності й ефективного функціонування.

Принципи адаптивного та антисипативного управління використовують для управління функціонуванням ЕС з метою збереження її життєздатності, вони виступають основою концепції управління загальносистемними характеристиками ЕС. Процеси управління загальносистемними характеристиками повинні перебувати в безпосередньому зв'язку з процесами управління розвитком економічної системи як у цілому, на рівні стратегічного управління, так і на рівні тактичного й оперативного управління. Науковці, які підтримують ідеї зазначеного напрямку, розвивають теорію життєздатності в межах базисної моделі життєздатності економічної системи, запропонованої С. Біром, використовуючи процеси адаптивного та антисипативного управління.

У свою чергу, визначення фундаментального поняття теорії життєздатності, згідно з дослідженнями наукового напрямку під керівництвом Л. Сергєєвої, таке: “життєздатна система – це система, що здатна нескінченно довго зберігати й підтримувати самостійне існування” [10].

Прикладом соціально-економічної системи можуть бути системи різного рівня – від світової економіки, економіки країн і регіонів до дрібних

промислових та збутових підприємств. У подальших дослідженнях науковців, які підтримують ідеї Л. Сергєєвої, використано таку схему концепції оцінювання життєздатності соціально-економічної системи (рис. 24.1).

Життєздатність СЕС (Y, N, T, M)			
Забезпечення існування		Забезпечення розвитку	
Стійкість (Y) (характеризує взаємодію системи із середовищем)	Надійність (N) (характеризує внутрішні сили системи)	Живучість (T) (характеризує потенціал системи, який спрямований на розвиток)	Вмотивованість (M) (характеризує тривалість та інтенсивність дій, спрямованих на розвиток)

Рис. 24.1. Схема оцінювання життєздатності соціально-економічної системи (СЕС)
Джерело: [11].

Так, забезпечення існування системи досягається наявністю властивостей стійкості та надійності. Властивість стійкості системи виявляється в результаті взаємодії системи із зовнішнім середовищем і відповідає здатності системи зберігати свої функції та структуру при зовнішніх впливах, здатності системи повертатися до попереднього стану. Надійність характеризує здатність системи до досягнення мети за рахунок внутрішніх джерел системи, тобто її структури [10].

Розвиток соціально-економічної системи, для забезпечення якого необхідний час, досягається завдяки властивостям живучості. Саме ця властивість характеризує час існування, здатність зберігати траєкторію розвитку в напрямі досягнення мети або системи цілей при зовнішніх впливах, а також здатність самовідновлюватися. Вагомим аспектом у процесі самовідновлення соціально-економічної системи є час, мінімізація якого формує потенціал життєздатності.

Потенціал соціально-економічної системи характеризується її живучістю, здатністю зберігати траєкторію розвитку в напрямі досягнення мети або системи цілей при зовнішніх впливах, здатністю самовідновлюватися протягом певного часу. Дія на систему або всередині системи з метою реалізації потенціалу – це мотивація до розвитку. Мотивацією є сукупність чинників, які стимулюють активність об'єкта й визначають спрямованість його діяльності. Час, протягом якого відбуваються зміни в системі для досягнення цілей, характеризує рівень мотивації до розвитку [11].

Спираючись на синергетичну парадигму, науковці, які підтримують ідеї Л. Сергєєвої, вважають, що соціально-економічна система може змінювати свою структуру, не руйнуючись при цьому, а набуваючи нових якостей, змінюючи цілі (тобто зберігати гомеостазис, мати життєздатну

траєкторію). Так, структура елементів, функцій, зв'язків та цілей зумовлює життєздатність соціально-економічної системи.

У свою чергу, розглядаючи поняття “життєздатність підприємства”, більшість науковців ототожнюють його з поняттям фінансової стійкості та прибутковості, що, враховуючи вищезазначене, лише частково відображає дійсність. Так, на думку В. Мартиненка, головною метою підтримання життєздатності підприємства є уникнення збитковості [12].

Розглядаючи вітчизняні моделі діагностики життєздатності підприємств, необхідно зауважити, що фінансові показники, зокрема, коефіцієнт поточної ліквідності, повторюються найчастіше, їх вважають найвагомішими при оцінюванні життєздатності підприємства.

Більш розширено поняття “життєздатність підприємства” розглядав С. Іващенко. У своїх дослідженнях він підтримував думку, що фінансова складова є беззаперечно важливою в системі забезпечення життєздатності підприємства, але невичерпною [13]. Науковець, крім фінансової складової, визначив ще такі:

- техніко-технологічну, що враховує ступінь та динаміку розвитку виробничо-технічної бази підприємства;
- ринкову, що враховує становище підприємства на ринку з урахуванням рівня конкуренції в галузі;
- операційну, що враховує здатність підприємства дотримуватися беззбиткового рівня виробництва тощо.

Однак використання запропонованої С. Іващенко системи основних показників-індикаторів для оцінювання рівня життєздатності виявляє, що розроблена система оцінює рівень конкурентоспроможності підприємства, а не життєздатності.

В. Бондаренко у своїх дослідженнях [14] також дещо розширила список показників для визначення життєздатності промислового підприємства. Так, автор, ґрунтуючись на результатах компонентного аналізу дев'яти вітчизняних моделей діагностики життєздатності, виявила, що найвищий рейтинг таких показників: коефіцієнт поточної ліквідності, рентабельність власного капіталу, коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт оборотності активів, рентабельність активів за чистим прибутком (коефіцієнт віддачі активів), коефіцієнт оборотності оборотних активів, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт маневреності власних коштів, коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів. У результаті дослідження був зроблений висновок, що платоспроможність, фінансова стійкість та прибутковість – фактори, які визначають життєздатність промислових систем. Відповідно, на думку автора, рівень їх життєздатності залежить від значень показників ліквідності, фінансової стійкості та рентабельності.

Таким чином, існуючий загальний підхід до визначення показників життєздатності промислового підприємства є однобічним та враховує тільки фінансові аспекти діяльності підприємства, фактично не має нічого спільного з науковими здобутками вітчизняної теорії життєздатності.

Використання показників життєздатності промислового підприємства повинно спростити процедуру управління власною життєздатністю та надати змогу підприємству самостійно вирішувати проблеми, що виникають, за рахунок власного потенціалу для реагування на несподівані події шляхом використання адаптивного механізму, що змінюється відповідно до умов зовнішнього середовища. На підставі зазначеного нами запропоновано узагальнену систему показників життєздатності промислового підприємства, яка побудована на основі концепції оцінювання життєздатності соціально-економічної системи (рис. 24.2).

Життєздатність промислового підприємства			
Забезпечення існування		Забезпечення розвитку	
Стійкість (Y)	Надійність (N)	Живучість (T)	Вмотивованість (M)
коефіцієнт поточної ліквідності; коефіцієнт фінансової незалежності; коефіцієнт абсолютної ліквідності	рентабельність власного капіталу; рентабельність основного капіталу; коефіцієнт оборотності власних оборотних коштів; фондовіддача; коефіцієнт оновлення основних засобів	вартість інвестицій на одиницю виробничих потужностей; рентабельність інвестицій; показник інноваційного потенціалу промислового підприємства	коефіцієнт повернення інвестицій; прибутковість на одиницю продукції; собівартість на одиницю продукції; рівень сукупного ризику діяльності

Рис. 24.2. Узагальнена система показників життєздатності промислового підприємства, яка побудована на основі концепції оцінювання життєздатності соціально-економічної системи

Джерело: розроблено автором самостійно.

Отже, фінансові показники діяльності промислового підприємства більш доцільно віднести до такої складової життєздатності соціально-економічної системи, як стійкість. Такі показники, як коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт фінансової незалежності та коефіцієнт абсолютної ліквідності, характеризують взаємодію підприємства із зовнішнім середовищем та його здатність зберігати свою незалежність від нього, що відповідає змісту поняття “стійкість” у концепції оцінювання життєздатності соціально-економічної системи. До показників надійності доцільно віднести показники, які будуть характеризувати здатність підприємства досягнути мети за рахунок власних внутрішніх джерел. До таких показників можна віднести рентабельність власного капіталу, рентабельність основного капіталу, коефіцієнт оборотності власних оборотних коштів, фондовіддачу та коефіцієнт оновлення основних засобів. Забезпечення розвитку промислового підприємства досягається за рахунок можливостей реалізації ефективного інвестиційного процесу. Вартість інвестицій на одиницю виробничих потужностей, показник інноваційного потенціалу промислового підприємства та рентабельність інвестицій характеризують живучість

промислового підприємства, зокрема, його потенціал, що спрямований на розвиток. Вмотивованість характеризує тривалість та інтенсивність дій промислового підприємства, спрямованих на розвиток, а тому для оцінювання цієї складової життєздатності доцільно використати коефіцієнт повернення інвестицій, прибутковість на одиницю продукції, собівартість одиниці продукції, рівень сукупного ризику діяльності. Це базові складові, що формують мотив у суб'єкта, проте, на різних етапах життєвого циклу вони доповнюються додатковими складовими, що характеризують поточну ситуацію.

Таким чином, запропонована узагальнена система показників життєздатності промислового підприємства включає в себе всього 15 показників і надає можливість провести ґрунтовний аналіз життєздатності підприємства та її складових згідно з концепцією оцінювання життєздатності соціально-економічної системи.

Отже, нами проведено дослідження існуючих підходів до ідентифікації показників життєздатності промислового підприємства. Визначено, що існуючі підходи є однобічними та враховують тільки фінансові аспекти діяльності підприємства, крім цього, вони фактично не беруть до уваги наукових здобутків вітчизняної теорії життєздатності. З метою узагальнення показників життєздатності промислового підприємства запропоновано використовувати систему показників, побудовану на основі концепції оцінювання життєздатності соціально-економічної системи, що дає змогу значно спростити процес оцінювання життєздатності підприємства та враховує вплив різних аспектів на діяльність промислового підприємства.

Література

1. Бондаренко В. М. Структурування життєздатного розвитку: аналіз підходів та дефініцій / С. С. Слава, В. М. Бондаренко // Регіональна економіка. – Львів, 2008. – № 4 (50). – С. 208–214.
2. Лин Дж. Й. Демистификация китайской экономики / Дж. Й. Лин ; пер. с англ. М. Недоступна ; под науч. ред. А. Куряева. – Москва : Мысль, 2013. – 378 с.
3. Коломейцев И. Жизнеспособность и выживание как биосоциальные функции [Электронный ресурс] / Игорь Коломейцев. – Режим доступа: <http://www.-read.in.ua/book206042/?razdel=23&p=12&s=%C8>.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
5. Методология моделирования жизнеспособных систем в экономике : монография / Ю. Г. Лысенко, В. Н. Тимохин, Р. А. Руденский и др. – Донецк : Юго-Восток Лтд, 2009. – 350 с.
6. Мартиненко В. П. Стратегія життєздатності промислових підприємств : монографія / В. П. Мартиненко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
7. Эшби У. Введение в кибернетику / У. Эшби ; ред. В. А. Успенский ; пер. Д. Г. Лахути, предисл. А. Н. Колмогоров. – 3-е изд., стереотип. – Москва : URSS, 2006. – 432 с.
8. Бир Ст. Мозг фирмы / Ст. Бер ; пер. с англ. – Москва : Радио и связь, 1993. – 416 с.

9. Моделювання структури життєздатних соціально-економічних систем : монографія / Л. Н. Сергєєва, А. В. Бакурова, В. В. Воронцов, С. О. Зульфугарова. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 200 с.

10. Моделювання управління життєздатністю комерційного банку : монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. Л. Н. Сергєєвої. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 360 с.

11. Мартиненко В. П. Стратегія життєздатності підприємств промисловості : навч. посіб. / В. П. Мартиненко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006 . – 324 с.

12. Іщенко С. В. Вдосконалення системи діагностики рівня життєздатності промислового підприємства [Електронний ресурс] / С. В. Іщенко, М. Р. Литвиненко, С. О. Лафазан // Ефективна економіка : електронне науково-фахове видання. – 2011. – № 6. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

13. Бондаренко В. М. Моніторинг і діагностика життєздатності підприємства (за матеріалами акціонерних товариств Закарпатської області) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Бондаренко Вікторія Михайлівна ; ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород, 2010. – 280 с.

Наукове видання

**Покатаєва Ольга Вікторівна
Кучерова Ганна Юріївна та ін.**

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА СТРУКТУРНА
ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ:
КОМУНАЛЬНА КОНТЕНТА
ОРГАНІЗАЦІЇ ОБСЛУГОВУВАННЯ
ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Монографія

Редактори: І. Ю. Антоненко, С. В. Старкова
Технічний редактор О. В. Дрига
Дизайнер обкладинки Я. В. Зоська

Підписано до друку 30.12.2015 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк різнографний. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. арк. 24,14. Обл.-вид. арк. 30,15. Тираж 500 пр. Зам. № 07-16н.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.